

Wankelende wereldorde: de onvermijdelijke verandering

Derk Loorbach

De meeste incidenten en problemen die het nieuws halen, zijn slechts de symptomen van een dieper liggende, meer fundamentele problematiek. Op de golven van groei, technologische vooruitgang en voortgaande specialisatie leken de bomen tot in de hemel te reiken, maar gaandeweg eroderen de peilers onder onze moderne samenlevingen. Als we niet snel en doortastend aan een duurzaam, lange-termijn alternatief gaan werken is de kans groot dat we langdurig met crises, onrust en chaos te maken gaan krijgen. Crises van ecologisch, economisch en sociale aard. Treurig genoeg is deze urgentie in het politieke en maatschappelijke debat volledig afwezig, terwijl in de samenleving wel degelijk allerlei alternatieven zichtbaar zijn. Juist de partijen aan de linkerkant van het politieke spectrum zouden in de alternatieven een kans moeten zien om in te zetten op een nieuwe vorm van solidariteit. Een solidariteit die niet door de staat afgedwongen, maar vanuit de samenleving zelf georganiseerd, als reactie op de ongrijpbaarheid van de grote crises die over ons heen komen.

In de naoorlogse decennia hebben westerse samenlevingen sterke demografische en economische ontwikkelingen doorgemaakt. De welvaartsexplosie die hiervan het gevolg was, leidde in de jaren 70 al tot een verzadiging. De grenzen van de reële groei kwamen al in zicht en het 'bruto nationaal geluk' kon nauwelijks groter. Tenminste, binnen de context van een samenleving waarin de staat centraal stond en zorg droeg voor collectieve voorzieningen en veiligheid. Onder invloed van marktdenken, toenemende internationalisering en opkomst van informatietechnologieën ontstond echter een nieuwe route, waarlangs het toen al dominante idee van noodzakelijke groei meer voeten aan de grond kon krijgen: het verder uitbouwen van de financiële economie via virtuele wegen, ten koste van elders en later. Deze trend werd al vroegtijdig gesignaleerd door de Commissie Brundtlandt[1] die in 1987 het begrip 'duurzame ontwikkeling' introduceerde.

De dominante trends van individualisering, globalisering, consumptiegroei, liberalisering en fictieve waardecreatie door financieel kapitalisme zetten echter door. Ze hebben een enorme invloed uitgeoefend op onze manier van denken en handelen, op individueel en collectief niveau. Hoewel er al jaren wordt gewezen op de negatieve bijwerkingen hiervan, lukt het overheden en markten maar niet om verder te komen dan reactieve symptoombestrijding. Sterker nog, in plaats van het bieden van echte oplossingen voor de ongewenste effecten van de dominante trends, lijken zij eerder te worden versterkt: er was juist te weinig marktwerking, decentralisatie en verantwoordelijkheid bij de burger, en te veel aan collectieve voorzieningen (volgens sommigen zijn dit 'linkse hobby's').

Transitiedynamiek

Er is dus een duidelijk patroon: we proberen de historisch gegroeide manieren van denken en handelen te optimaliseren, zonder de onderliggende weeffouten niet adresseren. Dit patroon kunnen we in verschillende maatschappelijke domeinen te ontwaren, bijvoorbeeld in de industriële landbouw, de verregaand gespecialiseerde zorg, de geliberaliseerde fossiele energievoorziening, maar ook stelsels van sociale voorzieningen en de verzorgingsstaat. Op al deze terreinen spelen toenemende zorgen rond grondstoffen, demografische verandering, economische stagnatie en afnemende sturingsmogelijkheden. Vanuit het bestaande systeem is de dominante reflex te streven naar meer efficiency en verbetering van het bestaande, dus binnen dezelfde historisch gegroeide kaders; we proberen emissies te beperken, behandelingen te stroomlijnen, energie efficiënter te gebruiken en nog taakgerichter en 'smarter' te werken. Op de korte termijn kan deze benadering wellicht negatieve effecten wat verzachten, maar omdat de werkelijke oorzaken zich op een fundamenteeler niveau bevinden, zullen we op de langere termijn geconfronteerd worden met grotere problemen.

Uit onderzoek naar systeemcrises en systeemwijzigingen, ofwel transitie, komt naar voren dat het oplossen van symptomen weliswaar leidt tot tijdelijke optimalisatie, maar op de langere termijn de kans vergroot op schoksgewijze systeemverandering en escalatie. Dit transitieperspectief^[2] leidt tot het inzicht dat we op meerdere maatschappelijke terreinen steeds dichterbij het punt van onomkeerbaarheid komen. Wellicht dat we op een aantal onderwerpen dit punt zelfs al voorbij zijn. Schijnbare vanzelfsprekendheden als gezag van autoriteiten, een immer groeiende economie en een overvloed aan goedkope grondstoffen vallen in zeer korte tijd weg. Het is onzeker wat hiervoor in de plaats komt. Er lijkt nog geen begin zichtbaar van een georganiseerde beweging of perspectief op een

gewenste lange-termijn ontwikkeling.

Sturend (on)vermogen

Het huidige kabinet Rutte dreigt de kans te missen om dit historische momentum aan te grijpen voor een fundamentele vernieuwings- en hervormingsagenda die perspectief biedt in deze tijd van chaos en onzekerheden. Menig commentator heeft bij de aangekondigde bezuinigingen en beleidsvoornemens van dit kabinet opgemerkt dat de grote vraagstukken van deze tijd nauwelijks aan bod komen. De beproefde strategie van dit kabinet heeft veel weg van 'verdeel en heers' en van het proberen te scoren met laaghangend fruit. Van de 7 miljard voor nieuwe wegen en de ingrepen in het persoondsgebonden budget (PGB), tot de stoere taal jegens immigranten en criminelen en het pensioencompromis, het lijken allemaal beperkte bijdragen aan de toekomst van Nederland.

Toch is het onvermijdelijk dat decennia van continue economische en demografische groei, en goedkope grondstoffen in Nederland ten einde lopen. De genoemde symptomen kunnen weliswaar met retoriek 'bestreden' worden, maar willen we de genoemde chaos en onzekerheden op de langere termijn werkelijk het hoofd bieden, zullen we links- of rechtsom zaken fundamenteel moeten veranderen. Het is denkbaar dat de fundamentele veranderingen niet vanzelfsprekend positief zullen zijn. Zo kunnen zij bijvoorbeeld resulteren in hogere werkloosheid, energiearmoede, verlies aan kwaliteit in zorg en onderwijs. Denk bijvoorbeeld ook aan de zogenaamde achterstandswijken waar door slechte huisvesting de energiekosten nu al hoger zijn dan de huur, of de enorme druk op de gezondheidszorg die met de vergrijzing zal blijven oplopen doordat we blijven investeren in het verlengen van levens.

De onzichtbaarheid en nabijheid van een alternatief

Innovaties en alternatieven zijn nog steeds behoorlijk onzichtbaar en vaak nauwelijks verbonden. Het grotere verhaal ontbreekt en ieder voor zich worstelen ze om zich een plek binnen de bestaande orde te verwerven.

In het huidige tijdsgewricht zal de ruimte voor dergelijke alternatieven stelselmatig toenemen. Juist deze tijd van transitie kunnen vrij plotseling schijnbaar radicale alternatieven een veel grotere haalbaarheid, aantrekkingskracht en ontwikkelruimte krijgen. Daarmee lijkt een (radicaal) nieuw perspectief voor het oprapen te liggen. Juist de stapeling van crises biedt in toenemende mate de ruimte om een richting in te slaan waarin we weer terugwinnen wat in de decennia van groei verloren is

gegaan: geluk, solidariteit, balans, rust, ruimte, gemeenschap, levenskwaliteit. Weliswaar neemt de klassieke stuurbaarheid van de samenleving door staat en markt af, maar er zijn nieuwe sturingsmechanismen ontstaan die nog nauwelijks herkend worden. En de alternatieven zijn juist ook als reactie op de eerder genoemde trends van schaalvergroting, globalisering en eenzijdige nadruk op economische groei in allerlei niches ontwikkeld.

Zo is er is een enorm potentieel van maatschappelijke zelforganisatie ontstaan door de beschikbaarheid van geld en kennis, hogere opleidingsniveaus en nieuwe vormen van communicatie en coöperatie. Zo zien we burgers en gemeenten die zelf hun energievoorziening organiseren, regionale netwerken van voedselproducenten en consumenten, bedrijven die 'groener' werken, en nieuwe concepten rond zelfsturende teams van professionals in de zorg. Daarnaast zijn er ook internationale voorbeelden. Van nieuwe samenlevingsvormen en maatschappelijke netwerken als de Urgenda[3] en de zogenaamde **Transition Towns**[4], decentrale slimme en duurzame energiesystemen[5], regionale voedselproductie, ideeën rond **low energy lifestyles, cradle to cradle**-bouwen[6], nieuwe geldsystemen en financieringsmechanismen als **crowdfunding**, tot allerlei vormen van maatschappelijke zelforganisatie en samenredzaamheid.

Het mooie is dat deze en vele andere alternatieve ontwikkelingen haaks staan op het nu dominante liberale paradigma van individualisme en consumptiegroei. In het nieuwe paradigma worden individuele vrijheid en verantwoordelijkheid gerelateerd aan collectieve solidariteit en ecologische grenzen. Niet zozeer vanuit een gevoel van beperking, maar vanuit een streven naar controle over de kwaliteit van leven gaan steeds meer mensen in de richting van zelforganisatie en samenredzaamheid. In algemene zin is dit een bedreiging voor overheden en markten; deze verliezen controle en zullen in eerste instantie verder volharden in het versterken van het bestaande.

Juist hierom is er een enorme behoefte aan strategisch lange-termijn beleid dat niet alleen de genoemde ontwikkelingen zichtbaar en tastbaar maakt, maar ook de paden erheen opent en plaveit. Dit kan alleen door de bestaande maatschappelijke structuren (belastingstelsels, institutionele organisatie, fysieke infrastructuur) zodanig om te vormen zodat deze op de lange termijn een samenredzame en duurzame samenleving mogelijk maken. Dus niet - zoals nu gebeurt - beleid gericht op korte termijn symptoombestrijding. Het is een sociaaldemocratisch drama dat deze nieuwe emancipatoire beweging door linkse partijen niet wordt herkend. Het gaat nu niet zozeer om het verheffen van de burger, maar om het ontwikkelen en

ondersteunen van het zelforganiserend vermogen in de samenleving met als doel een duurzame toekomst. Sturen op de lange termijn en ruimte bieden op de korte; dat is niet zozeer bevoogdend maar bevrijdend, niet zozeer een oproep tot eigen verantwoordelijkheid als wel tot eigen kracht.

Derk Loorbach is directeur van Drift (Dutch Research Institute for Transitions) aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij ontwikkelde mede de aanpak en theorie van transitie management en is betrokken bij tal van maatschappelijke vernieuwingsprocessen.

[1] Brundtland GH. 1987. Our Common Future. World Commission on Environment and Development: Brussels

[2] Voor meer informatie zie www.drift.eur.nl, www.ksinetwork.org

[3] www.urgenda.nl

[4] <http://transitiontowns.nl/>

[5] Bijvoorbeeld, Windvogel, Meewind, Zonvogel, Stad van Morgen en vele andere energiecoöperaties

[6] <http://www.cradletocradle.nl/>